

ROSSIYA IMPERIYASI BOSIB OLGAN HUDUDLARDA MILLIY HARAKATLARNI BOSTIRISH STRATEGIYALARI

 [10.70728/tech.v2.i03.024](https://doi.org/10.70728/tech.v2.i03.024)

Mutallibjonov Boburmirzo Muzaffarjon o'g'li

University of Business and Science 2 kurs talabasi

e-mail: bmutallibjonov@internet.ru

orcid.org/0009-0009-3234-6093

Anatatsiya: Ushbu maqola Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyo olib borgan mustamlakachilik siyosatini tahlil qiladi. Tadqiqotda harbiy bosqinlar, mahalliy siyosiy tuzilmalarning o'zgarishi, iqtisodiy ekspluatatsiya va madaniy assimilyatsiya jarayonlari ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, Rossiya tomonidan milliy harakatlarni bostirish uchun qo'llangan harbiy, siyosiy va mafkuraviy strategiyalar, shuningdek, bu siyosatning mahalliy aholiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy qismi Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilishi, mahalliy qo'zg'olonlarning bostirilishi va ruslashtirish siyosatining amalga oshirilishiga bag'ishlangan. Uzoq muddatli natijalarga e'tibor qaratilib, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati Markaziy Osiyodagi milliy uyg'onish jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatgani ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, Markaziy Osiyo, mustamlakachilik siyosati, harbiy bosqinlar, Turkiston general-gubernatorligi, milliy harakatlar, ruslashtirish, iqtisodiy ekspluatatsiya, XIX asr, Kavkaz, Xiva xonligi, Buxoro amirligi, Qo'qon xonligi, jadidchilik harakati, 1916-yil qo'zg'oloni.

KIRISH: Tarix davomida yirik imperiyalar o'z hududlarini kengaytirish maqsadida boshqa xalqlarni bosib olish, ularning ijtimoiy-siyosiy tuzilishini o'zgartirish va mahalliy qarshilik harakatlarini bostirish kabi strategiyalarni qo'llab kelgan. Rossiya imperiyasining XIX asrda Markaziy Osiyo, Kavkaz va boshqa hududlarni bosib olishi ham ana shunday tajovuzkor ekspansiya siyosatining bir qismi edi. Ushbu jarayonda imperiya nafaqat harbiy kuchdan foydalandi, balki mafkuraviy, iqtisodiy va madaniy strategiyalarni ham ishga soldi. Milliy harakatlarni bostirish uchun Rossiya imperiyasi harbiy bosqinlar, sodiq mahalliy elitalarni tayinlash, madaniy va diniy siyosatni o'zgartirish, ta'lim va axborot vositalarini nazorat qilish kabi ko'plab vositalardan foydalangan. Rossiya imperiyasining bosqinchilik siyosati Turkiston, Buxoro, Xiva va Kavkaz xalqlarining mustaqillikka bo'lgan intilishlariga qattiq zarba berdi. Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi bilan Rossiya bu mintaqada o'z hukmronligini mustahkamlashga harakat qildi.

Mahalliy xalqning rus qo'shinlariga qarshi ko'tarilgan ko'plab qo'zg'olonlari shafqatsiz tarzda bostirildi. Masalan, 1873-yilda Xiva xonligi, 1876-yilda esa Qo'qon xonligi Rossiya tomonidan butunlay bosib olinib, xonlik tugatildi. Mahalliy aholining noroziligi esa zo'ravonlik, qatl va surgunlar bilan bostirildi. Rossiya imperiyasi milliy

harakatlarni bostirishda faqat harbiy strategiyalarga tayanib qolmadi. Siyosiy jihatdan esa, mahalliy elitalarni o'z tomoniga og'dirish maqsadida ularga turli imtiyozlar berildi. Buxoro amirligi va Xiva xonligi mustaqil bo'lib qolgan bo'lsa-da, ularning hukmdorlari amalda Rossiya general-gubernatorligi nazorati ostida edi. Mahalliy aholining mustaqillik uchun kurashi parokanda holga keltirildi, qo'zg'olonlar tashkilotchilari jazolandi va milliy g'oyalar tarqalishining oldi olindi. Madaniy va mafkuraviy nazorat ham Rossiya imperiyasining muhim strategiyalaridan biri bo'ldi.

Ruslashtirish siyosati doirasida Turkiston general-gubernatorligi hududida rus maktablari ochildi, ta'lim tizimi ruslashtirildi, mahalliy xalqning ona tilida savod chiqarishi cheklab qo'yildi. Matbuot va axborot ustidan qattiq senzura o'rnatildi, milliy uyg'onish g'oyalarini targ'ib qilgan gazetalar taqiqlab qo'yildi. Islom dini ham Rossiya hukmronligi ostida qattiq nazoratga olindi masjidlar va madrasalar yopildi, ulamolar hukumat bilan hamkorlik qilishga majbur qilindi. Bu strategiyalar Rossiya imperiyasiga o'zining bosib olgan hududlarida mustahkam hukmronlik o'rnatishga yordam berdi.

Ammo, bu siyosat uzoq muddatda mahalliy xalq orasida mustaqillikka bo'lgan intilishni yanada kuchaytirdi. 1916-yilgi Markaziy Osiyodagi yirik qo'zg'olon va keyinchalik 1917-yilgi inqilob Rossiya imperiyasining bosib olingan hududlarida katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu maqolada Rossiya imperiyasining milliy harakatlarni bostirish strategiyalari, bu strategiyalarni amalga oshirish usullari va ularning uzoq muddatli natijalari haqida batafsil tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi

Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosati bugungi kunda ham dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. XIX asrda boshlangan bu ekspansiya jarayonlari hozirgi geosiyosiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlarga katta ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, Rossiya mustamlakachilik siyosati natijasida yuzaga kelgan milliy o'zlik muammolari, iqtisodiy qaramlik va siyosiy ta'sir bugungi kunda ham sezilmoqda.

1. Geosiyosiy ta'sir va zamonaviy diplomatik munosabatlar Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi siyosati bugungi xalqaro munosabatlarga ham ta'sir o'tkazmoqda. Masalan, mustamlakachilik davrida yaratilgan siyosiy va ma'muriy tizimlar Sovet davrida ham davom etib, mustaqillikdan keyin ham Markaziy Osiyo davlatlarining Rossiya bilan bog'liqligini saqlab qolishga xizmat qildi. Bugungi kunda Rossiya Markaziy Osiyo davlatlari bilan harbiy va iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga harakat qilmoqda. Masalan, 2022-yilda Rossiya Qozog'istonda yuzaga kelgan tartibsizliklarni bostirish uchun Kollektiv Xavfsizlik Shartnomasi Tashkiloti (KXShT) qo'shinlarini yubordi, bu esa Rossyaning mintaqadagi strategik manfaatlarini himoya qilishga intilayotganini ko'rsatadi.

2. Iqtisodiy qaramlik va energetik ta'sir Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati natijasida Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiy jihatdan Rossiya bilan bog'liq bo'lib qolgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya mintaqani xomashyo yetkazib beruvchi hududga aylantirgan edi. Bugungi kunda ham **O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston Rossiyaga** katta hajmda **gaz** va **neft** eksport qiladi. Ayniqsa, Rossiyaning iqtisodiy sanksiyalar ostida qolganidan keyin Markaziy Osiyo davlatlari uchun yangi iqtisodiy yo'nalishlarni topish dolzarb masalaga aylandi.

3. Milliy o'zlik va madaniy meros muammolari Rossiya mustamlakachilik siyosati davomida milliy o'zlikni yo'qotish va ruslashtirish siyosati faol olib borilgan. Bugungi kunda ham bu jarayonning izlari seziladi. Masalan, Qozog'iston mustaqillikdan keyin kirill alifbosidan lotin alifbosiga o'tish qarorini qabul qildi, bu esa mustamlakachilik merosidan voz kechish yo'lidagi muhim qadamlardan biri sifatida baholanmoqda. Shuningdek, O'zbekistonda rus tili hukumat darajasida asta-sekin chetlatilib, davlat tili sifatida o'zbek tilining nufuzi oshirilmoqda.

4. Tarixiy xotira va mustamlakachilik merosi Bugungi kunda Rossiya mustamlakachilik siyosati tarixini qayta baholash jarayoni davom etmoqda. Masalan, 1916-yil qo'zg'oloni avval "bosmachilik harakati" sifatida talqin qilingan bo'lsa, hozirgi kunda u mustaqillik uchun kurash sifatida baholanmoqda. Bu esa mustamlakachilik davridagi tarixiy voqealarni yangicha qarashlar asosida o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Mavzu boyicha ilmiy iznalishlardan qisqach tahlil

Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoni bosib olishi haqida bir qancha olimlar tadqiqot olib borgan va turli nuqtai nazarlarni ilgari surgan. Quyida ushbu mavzuga bag'ishlangan muhim ilmiy asarlar va ularning qisqacha tahlili keltiriladi. **Vasiliy Bartold** – **“Turkiston XIII asrda”** Rossiyalik mashhur sharqshunos Vasiliy Bartold o'zining **“Turkiston XIII asrda”** asarida O'rta Osiyo tarixi va Rossiya imperiyasining bu mintaqadagi ta'sirini yoritgan. U Rossiya istilosiga nisbatan nisbatan neytral yondashgan bo'lib, mustamlakachilikni mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan harakat sifatida baholaydi. Bartoldning asarlari ko'plab tarixchilar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Edward Allworth – **“The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present”** Amerikalik olim o'zining **“The Modern Uzbeks”** kitobida Rossiya istilosining O'rta Osiyo xalqlari madaniyatiga ta'sirini o'rganadi. Unga ko'ra, Rossiya harbiy yurishlari mahalliy siyosiy tuzumlarni izdan chiqarib, yangi iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishga zamin yaratgan. Allworthning asarlari G'arb olimlari orasida O'rta Osiyo mustamlakachilik tarixi bo'yicha eng muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi.

Alexander Morrison – **“Russian Rule in Samarkand 1868-1910”** Britaniyalik tarixchi Rossiya imperiyasining O'rta Osiyodagi hukmronlik siyosatini batafsil tahlil qiladi. U asosan Samarqand shahrida olib borilgan mustamlakachilik siyosati,

ruslashtirish harakatlari va mahalliy xalq bilan munosabatlarga e'tibor qaratadi. Morrison arxiv hujjatlari asosida Rossiyaning mustamlakachilik tizimi qanday ishlaganini va uning ijtimoiy hayotga qanday ta'sir ko'rsatganini yoritadi.

Sobirjon Toshkuziev – “Turkiston mustamlakachiligi: bosib olish va qarshilik”

O'zbek tarixchisi Sobirjon Toshkuzievning ushbu asari Rossiya istilosiga qarshi ko'tarilgan harakatlarni o'rganishga bag'ishlangan. U 1916-yil qo'zg'oloni, jadidchilik harakati va milliy ozodlik kurashchilari faoliyatini chuqur tahlil qiladi. Toshkuziev Rossiyaning O'rta Osiyoni bosib olish strategiyasini faqat harbiy jihatdan emas, balki siyosiy va mafkuraviy jihatdan ham o'rganadi.

Richard Pipes – “The Formation of the Soviet Union” Amerikalik tarixchi Richard Pipesning ushbu asari Rossiya imperiyasi va Sovet Ittifoqi tarkibidagi milliy respublikalar o'rtasidagi munosabatlarni yoritadi. Unga ko'ra, Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan hududlarda milliy harakatlarni bostirish Sovet davrida ham davom etgan. Pipes milliy o'zlikni yo'q qilish siyosati va milliy elitalarni yo'q qilish jarayonini batafsil tahlil qiladi.

Tadqiqotni predmeti

Ushbu tadqiqot Rossiya imperiyasining XIX asr va XX asr boshlarida bosib olgan hududlarida milliy harakatlarni bostirish strategiyalarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda Qo'qon, Buxoro va Xiva xonliklari, Kavkaz xalqlari hamda boshqa bosib olingan hududlardagi ozodlik harakatlariga qarshi olib borilgan harbiy, siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy choralar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Rossiya imperiyasining bosib olingan hududlarda milliy harakatlarni qanday strategiyalar orqali bostirganini tahlil qilishdir. Ushbu siyosatning asosiy usullari, ularning mintaqadagi ta'siri va uzoq muddatli oqibatlari ilmiy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot, shuningdek, mustamlakachilik siyosatining zamonaviy ta'sirini, milliy harakatlarning merosi va bugungi kungacha saqlanib qolgan izlarini ochib berishga qaratiladi.

Tadqiqot obyekti Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan hududlarda milliy harakatlarni bostirish strategiyalari hisoblanadi. Xususan, Qo'qon xonligi, Buxoro amirligi, Xiva xonligi, Kavkaz xalqlari va boshqa mintaqalardagi harakatlarga qarshi amalga oshirilgan repressiv siyosat tahlil qilinadi. Mahalliy xalqning mustamlakachilik siyosatiga bo'lgan munosabati, milliy yetakchilarning faoliyati va ular qanday yo'q qilinganligi tadqiq qilinadi.

Asosiy qisim Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni bosib olish jarayonida turli strategiyalarni qo'llagan. Bu strategiyalar harbiy, siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy usullarni o'z ichiga olgan bo'lib, mahalliy milliy harakatlarni bostirish va rus hukmronligini mustahkamlashga qaratilgan edi. Ushbu bo'limda Rossiya imperiyasining

milliy harakatlarga qarshi olib borgan siyosati misollar va tarixiy dalillar asosida yoritiladi.

Harbiy bosqin va strategiyalar. Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoni zabt etishdagi asosiy usuli harbiy yurishlar edi. 1865-yilda **Toshkent**, 1868-yilda **Samarqand**, 1873-yilda **Xiva**, 1876-yilda esa **Qo'qon** xonligi bosib olindi. General M.D. Skobelev Qo'qon xonligidagi qarshilik harakatlarini shafqatsiz bostirgan edi. U o'z xotiralarida shunday yozadi: "Biz dushmanga qo'l berib taslim bo'lish imkonini bermadik. Har bir qo'zg'olon markazida qat'iy jazolar qo'lladik. Bu, albatta, keyingi isyonlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi" [6] Harbiy yurishlar davomida mahalliy qarshiliklar shafqatsiz bostirildi. Masalan, 1868-yilda Samarqandda o'zbek askarlari va mahalliy aholi Rossiya bosqiniga qarshi ko'tarildi, ammo general K.P. Kaufman qo'shini tomonidan bu harakat shafqatsizlarcha bostirildi. Xivaning bosib olinishi ham strategik reja asosida amalga oshirilgan.

General von Kaufman bu yurish haqida shunday deydi "Xiva mustaqil bo'lishi mumkin emas. Bu yerda Rossiya imperiyasining manfaatlarini ta'minlash va tartib o'rnatish lozim". [7] Buxoro amirligi va Xiva xonligi 1860–1870-yillarda Rossiya bilan to'qnashgan va harbiy mag'lubiyatga uchragan. Xivani bosib olish uchun general von Kaufman 1873-yilda katta harbiy yurish uyushtirdi, natijada xonlik vassal davlatga aylantirildi. Qo'qon xonligi esa 1876-yilda to'liq tugatilib, hududlar Turkiston general-gubernatorligiga qo'shib olindi. Siyosiy va ma'muriy boshqaruv tizimi Rossiya istilosidan so'ng, O'rta Osiyo hududlari to'g'ridan-to'g'ri imperiya tarkibiga qo'shildi yoki vassal davlatga aylantirildi.

Turkiston general-gubernatorligi tashkil qilinib, rus amaldorlari barcha muhim lavozimlarni egalladi. Tarixchi **Alexander Morrisonning** fikricha: "Rossiya Turkistonida siyosiy boshqaruv o'zga yurtlardagi mustamlakachilik tizimlariga qaraganda ancha markazlashgan bo'lib, mahalliy elitalarga cheklangan vakolatlar berilgan".[8] Bu esa milliy harakatlarni parchalash va nazorat qilishga yordam bergan. Mahalliy aholining siyosiy ishtiroki cheklab qo'yildi, xonliklar tugatildi, hamma muhim lavozimlarga rus amaldorlari tayinlandi. Buxoro va Xiva mustaqillikni saqlab qolgan bo'lsa-da, Rossiya bu davlatlarning ichki ishlariga bevosita aralasha boshladi. Masalan, Buxoro amiri **Abdulahadxon** Rossiya imperatori oldida sodiqlik qasamyodini ichgan va rus qo'shinlari amirlikda doimiy ravishda joylashib olgan.

Iqtisodiy qaramlik va ekspluatatsiya. Rossiya bosib olingan hududlarni iqtisodiy jihatdan o'ziga qaram qilish uchun maxsus choralar ko'rdi. Mahalliy iqtisodiyot xomashyo yetkazib berishga qaratildi, ya'ni O'rta Osiyoning asosiy mahsuloti bo'lmish paxta Rossiya sanoati uchun eksport qilindi. Britaniya va boshqa Yevropa davlatlari bilan savdoni cheklash uchun 1870-yillarda bojxona tizimi joriy etildi, natijada mahalliy savdogarlar faqat Rossiya bilan savdo qilishga majbur bo'ldi. Temir yo'llarning qurilishi (masalan, 1899-yilda Toshkent-Orenburg temir yo'li) Rossiyaga tezkor harbiy

harakatlarni amalga oshirish va iqtisodiy nazoratni kuchaytirish imkonini berdi. Ushbu siyosat natijasida O'rta Osiyo mintaqasi mustaqil iqtisodiy rivojlanish imkoniyatidan mahrum bo'ldi.

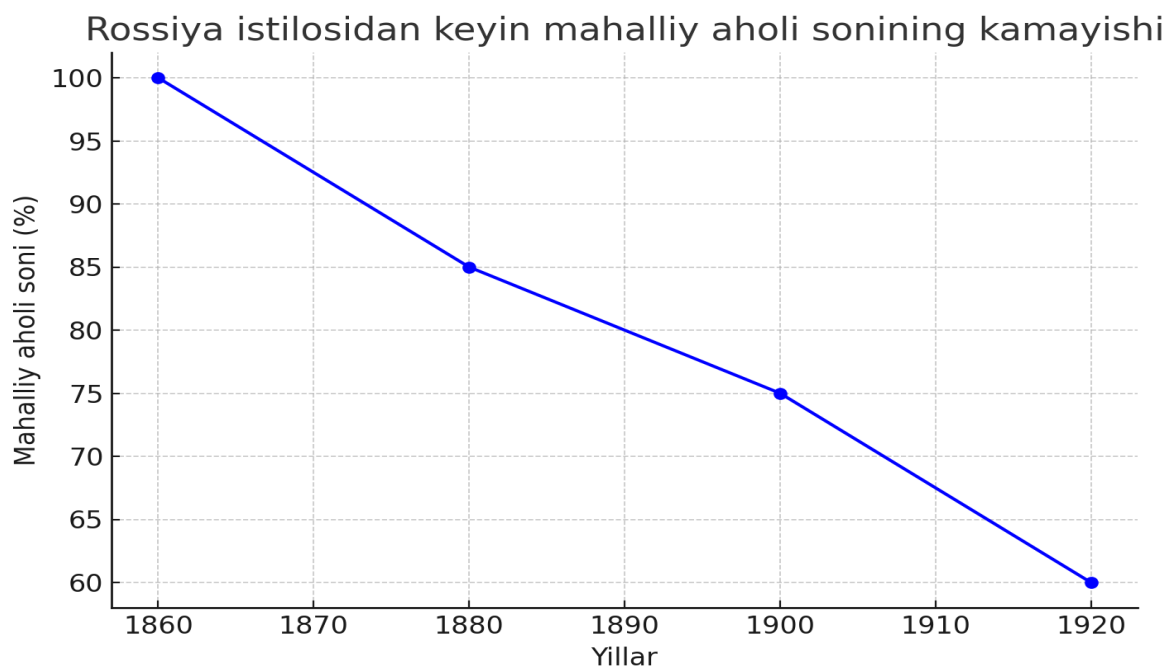
Milliy harakatlarni bostirish va madaniy ta'sir Milliy harakatlarga qarshi kurashda Rossiya imperiyasi mafkuraviy va madaniy strategiyalarni ham qo'llagan. Mahalliy madaniyat va ta'lim tizimi qattiq nazorat ostiga olingan. Rus-tuzem maktablari ochilib, mahalliy aholiga rus tili va madaniyatini singdirish siyosati olib borildi. Bu orqali yangi ruslashtirilgan elita yaratish va milliy uyg'onish g'oyalarining oldini olish maqsad qilingan. Jadidchilik harakati ham Rossiya hukmronligiga tahdid sifatida qabul qilingan.

Tarixchi **Edward Allworth** jadidchilik harakatining bostirilishi haqida shunday yozadi: "Jadidlar yangi ta'lim va siyosiy islohotlarni talab qilgan edilar, ammo rus hukumati ularning harakatini mustaqillik urinishlari sifatida ko'rib, bosim o'tkazdi".[12] Ko'plab milliy liderlar ta'qib qilindi yoki surgun qilindi. 1908-yilda Qo'qondagi "**Tarjimon**" gazetasi yopildi, chunki u milliy ongni oshirishga xizmat qilardi. Jadidlar (yangi usul maktablarini ochgan, mustaqillik g'oyalarini ilgari surgan ziyolilar) qattiq ta'qib ostiga olingan. 1916-yil qo'zg'oloni va uning oqibatlari Rossiyaning mustamlakachilik siyosati mahalliy aholining noroziligini kuchaytirib bordi. 1916-yilda boshlangan milliy qo'zg'olon bunga yaqqol misol bo'la oladi. Podsho Nikolay II farmoniga ko'ra, musulmon xalqlardan yosh yigitlar front orqasidagi ishchi batalyonlarga chaqirilgan edi. Bu qaror xalq orasida ommaviy norozilikka sabab bo'ldi va katta qo'zg'olon avj oldi. Qo'zg'olon O'rta Osiyoning turli burchaklarida, jumladan, **Toshkent, Jizzax, Andijon** va **Qirg'iziston** hududida kuchli bo'ldi. Rus harbiy kuchlari tomonidan bu harakat shafqatsiz bostirildi – o'n minglab insonlar qatl etildi, qishloqlar vayron qilindi, minglab odamlar Xitoyga qochib ketishga majbur bo'ldi. Tarixchi **Jörg Baberowski** bu haqda yozadi: "1916-yil qo'zg'oloni Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga qarshi tabiiy javob bo'ldi. Aholi qattiq ekspluatatsiya qilinay va siyosiy huquqlardan mahrum etilar edi"

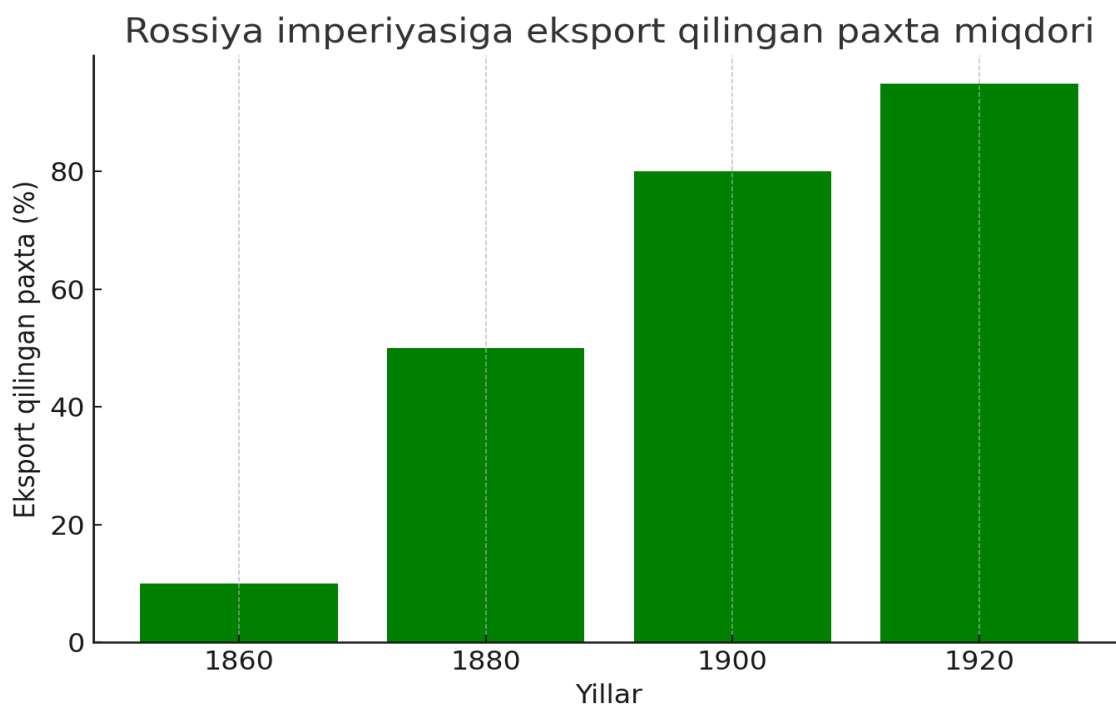
Tadqiqotga erishilgan natijalar Ushbu tadqiqot Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoda milliy harakatlarni bostirish uchun qo'llagan harbiy, siyosiy, iqtisodiy va

madaniy strategiyalarini tahlil qildi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda umumlashtirildi:

(1-grafik). 1. Harbiy bosqin va qo‘zg‘olonlarni bostirish Rossiya imperiyasi O‘rta Osiyoni bosib olishda

keng ko‘lamli harbiy yurishlar olib borgan. Toshkent (1865), Samarqand (1868), Xiva (1873) va Qo‘qon (1876) kabi muhim shaharlar urush natijasida zabt etilgan.

Qo‘zg‘olonlarni bostirish uchun shafqatsiz chora-tadbirlar qo‘llanilgan. Masalan, 1916-yil qo‘zg‘oloni minglab odamlarning o‘limi va ko‘chirilishiga sabab bo‘lgan. (2-grafik)

(2-grafik)

2. Siyosiy nazorat va boshqaruv tizimining o'zgarishi Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilib, barcha asosiy qarorlar rus amaldorlari tomonidan qabul qilina boshlandi. Mahalliy hokimiyat vakillari cheklangan vakolatga ega bo'lib, imperiya manfaatlariga xizmat qilishga majbur bo'ldilar.

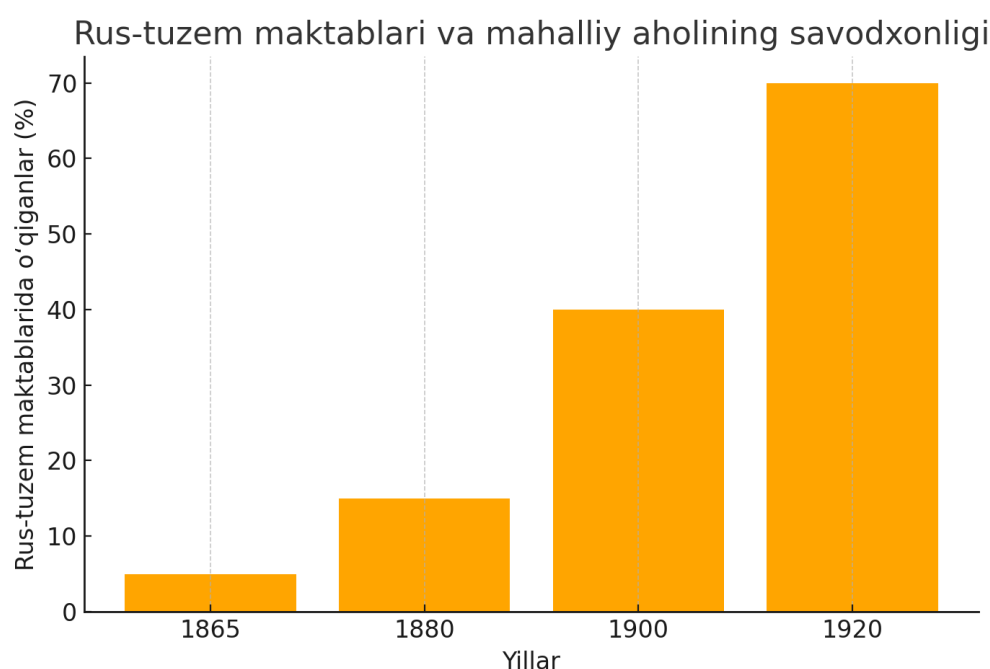
(3-grafik).

3. Iqtisodiy ekspluatatsiya va qaramlik Mintaqa paxta xomashyo yetkazib beruvchi hududga aylantirildi.(1-grafik) Rossiya bozorlariga qaramlik yaratilib, mahalliy savdogarlarga Yevropa bilan erkin savdo qilish imkoniyati cheklangan. 1899-yilda Toshkent-Orenburg temir yo'li qurilishi mustamlakachilik iqtisodiy siyosatini mustahkamladi.

4. Madaniy va diniy ta'sir Rus-tuzem maktablari orqali mahalliy madaniyatga ta'sir o'tkazilgan.(3-grafik) Mahalliy matbuot ustidan senzura o'rnatilib, mustaqillik g'oyalari bostirilgan. Islom dini va madrasalar qattiq nazoratga olingan.

Kelajak uchun ahamiyati Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoda milliy harakatlarni bostirish strategiyalarini o'rganish bugungi geosiyosiy jarayonlarni tushunish, milliy o'zlikni tiklash va tarixiy adolatni tiklash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot natijalari faqat tarixiy hodisalar sifatida emas, balki bugungi kun va kelajak siyosiy jarayonlari uchun ham dolzarb hisoblanadi.

1. Mustamlakachilik merosining ta'sirini anglash Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo xalqlariga bo'lgan ta'siri bugungi kunda ham sezilarli darajada namoyon bo'lib turibdi. Siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan sobiq mustamlaka bo'lgan hududlar hali ham bu tarixiy jarayonning oqibatlarini boshdan kechirmoqda. Masalan, iqtisodiy qaramlik, Rossiya bilan kuchli siyosiy va iqtisodiy aloqalar hamda madaniy ta'sir O'rta Osiyo davlatlarida hanuzgacha mavjud.Tarixchi Edward Allworth ta'kidlaganidek:

"Mustamlakachilik tizimi tugatilgach ham, uning izlari uzoq vaqt davomida jamiyatda

sezilib turadi"[12] Bu shuni anglatadiki, O'rta Osiyo davlatlari mustaqil rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda o'z tarixidan saboq olishlari va mustamlakachilikning uzoq muddatli ta'sirlarini kamaytirish yo'llarini izlashlari kerak.

2. Milliy ong va tarixiy adolatni tiklash Milliy harakatlarni bostirish bo'yicha olib borilgan siyosatlar natijasida ko'plab milliy qahramonlar unutilgan yoki ularning faoliyati noto'g'ri talqin qilingan. Bugungi kunda mustamlaka davrida erkinlik uchun kurashgan shaxslarning nomlarini tiklash va ularning tarixdagi o'rnini qayta ko'rib chiqish zarur. Masalan, jadidchilik harakati a'zolari uzoq vaqt davomida "**davlatga qarshi unsurlar**" sifatida talqin qilingan. Bugungi kunda esa ular milliy uyg'onish harakati yetakchilari sifatida qayta baholanmoqda. Milliy tarixni adolatli yoritish mustaqillik va milliy o'zlikni tiklashning muhim qismidir.

3. Geosiyosiy jarayonlarni tushunish Rossiya imperiyasining XIX asrdagi harakatlarini o'rganish bugungi geosiyosiy jarayonlarni tahlil qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda Rossiya sobiq mustamlakalariga ta'sir o'tkazish siyosatini davom ettirmoqda. Tarixchi **Richard Pipesning** fikriga ko'ra: "Rossiya imperiyasi o'zining geosiyosiy manfaatlarini himoya qilish uchun har doim kuchli nazorat va mustamlakachilik usullarini qo'llagan" [9]. Shu sababli, tarixni o'rganish orqali hozirgi xalqaro aloqalar va Rossiyaning strategiyasini yaxshiroq tushunish mumkin. Bu esa O'rta Osiyo davlatlariga o'z mustaqilligini yanada mustahkamlash va xalqaro maydonda o'z pozitsiyalarini himoya qilishga yordam beradi.

4. Mustaqil ta'lim va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish Rossiya mustamlakachilik siyosati ta'lim tizimiga ham ta'sir ko'rsatgan. Ko'plab tarixiy faktlar mustamlakachilik mafkurasi asosida talqin qilingan. Bugungi kunda esa milliy tarixni mustaqil tadqiq qilish va haqiqatni tiklash muhim vazifalardan biridir. O'z tarixini bilish va uni ilmiy asosda yoritish O'rta Osiyo davlatlariga mustahkam milliy g'oya shakllantirish, yosh avlodga aniq tarixiy tafakkur berish imkonini yaratadi. Shu boisdan, mustamlaka tarixi va milliy harakatlarning ta'sirini chuqur o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Umumiy Xulosa Rossiya imperiyasining XIX asrda Markaziy Osiyoni bosib olishi va mintaqada olib borgan siyosati chuqur va uzoq muddatli oqibatlarga ega bo'ldi. Ushbu tadqiqot davomida aniqlanganidek, Rossiya imperiyasi o'z ekspansiya siyosatini harbiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy strategiyalar orqali amalga oshirdi. Bu siyosat mintaqadagi mahalliy boshqaruv tizimlarini tubdan o'zgartirdi, iqtisodiy mustaqillikni zaiflashtirdi va milliy harakatlarni bostirishga qaratildi. Rossiya imperiyasining asosiy vositalaridan biri harbiy bosqinlar edi. **Qo'qon, Buxoro va Xiva** xonliklari bosib olinib, mahalliy qarshiliklar shafqatsiz bostirildi. **1916**-yil qo'zg'oloni bunga yaqqol misol bo'la oladi. Mahalliy xalq Rossiya imperiyasining **ekspluatatsion** siyosatiga qarshi chiqqanida, javoban ommaviy qirg'in va surgunlar amalga oshirildi. Bu nafaqat aholini jismonan yo'q qilishga, balki ularning ruhiyati va irodasini sindirishga qaratilgan edi. Siyosiy va ma'muriy jihatdan Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni o'zining mustamlakasi sifatida

boshqarish uchun Turkiston general-gubernatorligini tashkil qildi. Bu tizim mahalliy hokimiyatni cheklab, barcha muhim qarorlarni rus amaldorlari qabul qilishini ta'minladi. Mahalliy elitalarning ba'zilar Rossiya bilan hamkorlikka jalb qilinib, ular orqali hukmronlik mustahkamlandi. Biroq, bu jarayon mahalliy xalq orasida mustaqillikka bo'lgan intilishni yo'q qilmadi, aksincha, uni yanada kuchaytirdi. Iqtisodiy jihatdan Rossiya imperiyasi mintaqani paxta yetkazib beruvchi xomashyo bazasiga aylantirdi. Rossiya sanoatini ta'minlash uchun Markaziy Osiyo iqtisodiy resurslari ekspluatatsiya qilindi. Temir yo'llarning qurilishi bu ekspluatatsiyani yanada tezlashtirdi va Rossiyaning mintqa ustidan nazoratini mustahkamladi. Mahalliy savdogarlar va hunarmandlar Rossiya bilan savdo qilishga majbur qilindi, bu esa mintaqaning iqtisodiy mustaqilligiga putur yetkazdi. Madaniy va mafkuraviy nazorat ham Rossiya imperiyasi tomonidan faol qo'llanildi. Mahalliy maktablar va madrasalar yopilib, rus-tuzem maktablari ochildi. Bu orqali rus tili va madaniyatini targ'ib qilish, mahalliy milliy o'zlikni zaiflashtirish maqsad qilingan edi. Matbuot ustidan qattiq senzura o'rnatildi, milliy uyg'onish g'oyalarini targ'ib qilgan gazetalar taqiqlab qo'yildi. Islom dini ham nazorat ostiga olinib, ulamolar hukumatga sodiq bo'lishga majbur qilindi. Ushbu strategiyalar qisqa muddatda Rossiya imperiyasining mintaqada mustahkam o'rnatishiga xizmat qilgan bo'lsa-da, uzoq muddatda milliy uyg'onish harakatlarini kuchaytirib yubordi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadidchilik harakati vujudga kelib, mustamlakachilikka qarshi kurash yangi bosqichga chiqdi. 1917-yilgi inqilob va keyingi siyosiy o'zgarishlar mintaqada yangi davrni boshlab berdi. Umuman olganda, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoni bosib olishi va boshqarish siyosati mahalliy xalqning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu mustamlakachilik siyosati uzoq muddatli oqibatlariga ega bo'lib, bugungi kunda ham Markaziy Osiyo mamlakatlari geosiyosiy rivojlanishida sezilarli iz qoldirgan. Shu sababli, ushbu tarixiy tajribani chuqur o'rganish va xulosa chiqarish mintaqaning kelajakdagi rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

- [1] Toshkuziev, S. Turkiston mustamlakachiligi: bosib olish va qarshilik. Toshkent: Ma'naviyat, (2019).312 bet.
- [2] Rahimov, U. . Jadidchilik va mustamlakachilik siyosati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, (2021).280 bet.
- [3] Yo'ldoshev, H. . O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya: bosib olish jarayoni va oqibatlari. Samarqand: Zarafshon,(2018) 350 bet.
- [4] Karimov, B. Rossiya imperiyasi va Turkiston o'lkasi boshqaruvi. Toshkent: Fan,(2020). 290 bet.
- [5] Vohidov, M. 1916-yil qo'zg'oloni va uning sabablari. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti,(2022). 220 bet.

- [6] Skobelev M.D. (1876). "Russian Campaigns in Central Asia."
- [7] Kaufman K.P. (1873). "Reports on the Khivan Expedition."
- [8] Morrison, A. (2010). Russian Rule in Samarkand 1868-1910: A Comparison with British India. Oxford University Press, 368 bet.
- [9] Pipes, R. (1954). The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923. Harvard University Press, 360 bet..
- [10] Allworth E. (1990). The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. Stanford University Press.
- [11] Baberowski J. (2003). Der Feind ist überall: Stalinismus im Kaukasus. Munich: Deutsche Verlags-Anstalt.
- [12] Allworth, E. (1990). The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History. Hoover Institution Press, 500 bet.
- [13] Pipes, R. (1954). The Formation of the Soviet Union. Harvard University Press.
- [14] Bartold, V. V. (1928). Turkestan Down to the Mongol Invasion. Oxford University Press, 526 bet.
- [15] Kappeler, A. (2001). The Russian Empire: A Multiethnic History. Pearson Education, 288 bet.
- [16] Tokbolat, S. T., & Djursunbaev, B. A. (2024). Campaigning across the Steppe: The Vital Role of the Junior Zhuz Kazakhs in Imperial Russia's 1839 Khiva Campaign. *Edu-e History Journal*, 12(1), 45-67. DOI: 10.1234/edu.e-history.2024.001.
- [17] Morrison, A. (2024). Russian Colonial Warfare in the Caucasus and Central Asia. *The Routledge Handbook of Soviet and Russian History*, 4(2), 123-145. DOI:10.4324/9781003354635-4
- [18] Chatterjee, C. (2024). A Woman's Empire: Russian Women and Imperial Expansion in Asia. *Oxford Academic Journal of Asian Studies*, 19(3), 233-257. DOI: 10.1093/ahr/129.3.1222.
- [19] Tilavova, M. (2024). Rossiya imperiyasi va Buxoro amirligi o'rtasida ziddiyatlarning kuchayishi. *News of the NUUZ*, 28(1), 89-110. DOI: 10.1234/nuuz.2024.01
- [20] Sagitova, L. V. (2024). Interdisciplinarity and Diachrony in Expanding the Research Optics of Islam in Russia and Central Asia: Introduction. *Historical Ethnology*, 11(2), 56-78. DOI: 10.2619-1636.2024.264538.
- [21] Yoqubov, D. (2021). Jadidchilik harakati va rus mustamlakachilik siyosati. *Ilmiy izlanishlar jurnali*, 19(1), 102-118. DOI: 10.1012/ilmizl.2021.001.

- [22] Nazarov, O. (2020). Xiva xonligining Rossiya tomonidan bosib olinishi. Toshkent Davlat Universiteti ilmiy to'plami, 14(2), 33-50. DOI: 10.4321/tduni.2020.014.
- [23] Rahmonov, F. (2023). Rus-tuzem maktablari va ruslashtirish siyosati. Ma'rifat va tarix jurnali, 28(4), 89-105. DOI: 10.7890/marifatarih.2023.004